

”SPRIT BJUDER JAG INTE PÅ”

ÄLDRE KVINNORS SJÄLVBIOGRAFIER OM ALKOHOL

Under motbokstiden 1919–1955 betraktades kvinnors eget bruk av alkohol som en moralisk avvikelse. Endast med stor restriktivitet beviljades kvinnor egen motbok.¹ Sedan motboken upphävdes fick kvinnor möjlighet att köpa alkohol på samma villkor som män. Det fåtal undersökningar som finns från den tiden visar att svenska kvinnors konsumtionsnivå i förhållande till männens inte förändrades förrän under 1970-talet, då kvinnornas andel av den totala alkoholkonsumtionen ökade från 20 till 30% jämfört med decenniet innan.² Sedan dess har förhållandet mellan kvinnors och mäns andelar av konsumtionen inte förändrats utan varit förvånansvärt stabil. Även om de samhällen som har tydligast uppdelade könsroller visar de största skillnaderna mellan kvinnors och mäns dryckesvanor³ sätter normerna andra och snävare gränser för vilket beteende som är accepterat för kvinnor än för män också i Sverige och andra mer jämställda samhällen. Också här hos oss är kombinationen kvinnor och alkohol mer moraliskt ifrågasatt än kombinationen män och alkohol, vilket

visas bland annat i studier av tvångsvården⁴ och av alkoholpolitiska handlingsplaner.⁵ Trots att kvinnor dricker ungefär hälften så mycket som män och trots att de skador kvinnors konsumtion vållar dem själva och omgivningen är väsentligt lägre än männens⁶ råder moraliskt skilda värderingar för vad som betraktas som ett socialt accepterat drickande av kvinnor och män.⁷

Under 1960-talets alkoholliberala år, när alkohol blev lättillgängligt för ungdomar genom ölförsäljning i matvarubutiker, trädde även kvinnor fram som alkoholkonsumenter. Forskning som jämför förändringar för olika åldersgrupper över åren är sällsynt fränsett nyligen gjorda studier i Finland som granskar utvecklingen de senaste 40 åren.⁸ Den forskningen visar att äldre personer generellt har mer negativa attityder till alkohol än yngre men att skillnaderna successivt har minskat för varje generation. Framför allt är det bland äldre kvinnor skillnaderna är som störst. Både deras attityder till alkohol men också deras dryckesmönster har förändrats i en mer tillåtande rikt-

ning. Det är troligt att ett motsvarande mönster finns också i Sverige. Eftersom kvinnors förhållande till alkohol förändrades på kort tid vid 1960-talets mitt är det intressant att se hur två generationers kvinnor, som båda upplevde den perioden, berättar om tillfällena då de druckit alkohol. Hur berättar de som vid tiden för de största förändringarna redan var i 40-årsåldern och kan antas ha påverkats av den historiskt stränga synen på kvinnor och alkohol, jämfört med dem som då var i 20-årsåldern? Vilka likheter och vilka skillnader finns i deras berättelser? Vad har förändrats och vad är beständigt? Överlag är forskning om äldre och alkohol ett försummat område.⁹ Särskilt är äldre kvinnor och alkohol försummat eftersom äldre kvinnor inte har förväntats dricka.

SJÄLVBIOGRAFIER OCH SJÄLVBIOGRAFISK GENRE

Att berätta om något man varit med om är också att berätta om sig själv och sin inställning till det man berättar om och den kultur och det värderingssystem som händelsen är inbäddad i. Berättelsen om en personligt upplevd erfarenhet är därför något mer än en individuell skapelse. Den kommer ur ett sammanhang och är knuten till en kulturell, ideologisk och historisk kontext.¹⁰ För att studera basala uppfattningar om livet, sociala relationer och människors känslor inför de företeelser de är med om är självbiografier särskilt värdefulla. Självbiografien kännetecknas av att den är ett tillfälle till självreflektion och moraliska funderingar över rätt och fel. Personliga ställningstaganden till olika råd och påbud om ”hur jag bör vara” vävs återkommande och rutinmässigt in i de självbiografiska berättelserna om det egna livet.¹¹ Ett sätt att undersöka olika generationers överväganden och värde-

ringar av alkohol är därför att närmare granska de personliga erfarenheterna, så som de förmedlas via självbiografier om det egna drickandet.

Med avsikt att samla in självupplevda berättelser av olika slag om alkoholens plats i livet inledde Nordiska museet, SoRAD och Vin & Sprithistoriska Museet (numera Spritmuseum) ett samarbete under 2007. Det resulterade våren 2008 i det gemensamma skrivarpuppet ”Alkoholen i mitt liv”.¹²

En särskild grupp bland dem som har svarat är de meddelare som Nordiska museet har knutna till sig och som regelbundet besvarar frågor i olika ämnen.¹³ De skribenter som inte tillhör denna meddelargrupp har oftare skrivit om de problem alkoholen skapat för dem, antingen på grund av eget drickande eller närståendes. Svaren från Nordiska museets meddelare kan rent av sägas tillhöra en egen självbiografisk genre. Till de omständigheter som formar denna särskilda genre hör att svaren har tillkommit i en särskild kontext och i interaktion mellan meddelare och mottagare. Nyttillkomna meddelare har emellanåt fått en särskild instruktion. Även om meddelarna inte alla gånger har fått denna instruktion får de genom att de ofta rekryteras av andra meddelare information om vad som förväntas av dem. En annan del av kontexten är Nordiska museets särskilda uppgift att samla kulturhistoria för framtida generationer, vilket kan tänkas skapa vissa föreställningar om vad som förväntas av dem som skickar in sina bidrag. Ytterligare en del av kontexten inom vilken meddelarnas svar tillkommit är att varje enskilt svar utgör en länk i en lång serie svar i skilda ämnen. För en jämförelse av berättelser från olika generationers kvinnor är det därför lämpligt att, som jag gör här, studera svaren från Nordiska museets meddelare separat från övriga svar.

BERÄTTELSER OCH NORMER
FÖR DET SOCIALT ACCEPTERADE

När vi återger våra erfarenheter i form av en berättelse värderar vi samtidigt det vi berättar om. Vi visar på olika sätt vad vi tycker om händelserna och de inblandade personerna. När vi själva är berättelsens huvudperson vill vi dessutom helst inte framstå i ofördelaktig dager, utan som någon som gjort det bästa av situationen, omständigheterna till trots. Det är vanligt att berättelser beskriver en skillnad mellan ideal och verklighet, mellan hur saker och ting borde vara och hur de är.¹⁴ En berättelse kan på det sättet betraktas som en förhandling om moraliska normer och var gränserna för brott mot dessa normer går.¹⁵ Alkohol är ett ämne som är moraliskt impregnerat och omgärdat av normer som ger legitimitet åt vissa beteenden framför andra möjliga beteenden. I moraliska föreskrifter för vad som är rätt och fel finns ofta inslag av motsättningar och inkonsekvenser. Själva möjligheten till ett annat beteende pekar på närvaron av en konflikt.

I svaren på skivrapporten ”Alkoholen i mitt liv” finns berättelser om avgränsade händelser inflikade i den självbiografiska helheten. De handlar om en viss tid och plats, där närvarande personer och händelser framträder i tydliga minnesbilder. De korta inflikade berättelserna är särskilt informationsrika. Här framträder ofta en skillnad mellan ideal och verklighet samt också hur skribenterna förklarar denna skillnad för både sig själva och de tänkta läsarna. Eftersom denna artikel handlar om hur kvinnor i olika åldrar berättar om tillfällen då de själva druckit alkohol har jag valt ut de situationsspecifika berättelserna för att titta närmare på dem.

När gränserna för det vi anser socialt acceptabelt överskrids behövs giltiga ursäkter som mildrar och neutraliserar det inträffade.¹⁶ Det viktiga med de gil-

tiga ursäkterna är att de är kulturellt accepterade. De har alltså en räckvidd som sträcker sig utöver det särskilda sammanhang som de har framförts i. Ett sätt att förstå de situationsspecifika berättelserna är att undersöka om skribenterna använder sig av förklarande ursäkter eller om de försvarar sina huvudpersoners beteende genom att rättfärdiga det. Förklaringar och försvar utgör ofta svar på outtalad kritik av att gränserna för det acceptabla har tangerats eller passerats. De förmildrande omständigheter som skribenterna presenterar för sina huvudpersoners beteende kan ses som ett sätt att uttrycka en vardagsmoral om vad som är rätt och fel när det gäller alkohol. I artikeln kommer jag därför särskilt att lyfta fram när kvinnorna i sina berättelser använder ursäkter eller rättfärdiganden, eftersom de därigenom visar att det de berättar om skulle kunna betraktas som avsteg från ett legitimt förhållningssätt till alkohol.

Artikeln baseras på samtliga 25 situationsspecifika berättelser skrivna av 16 kvinnor födda dels under åren 1918–1926 och dels 1944–1951.¹⁷ Berättelserna handlar om i tid och rum avgränsade tillfällen då de under sitt vuxna liv druckit alkohol. Åldersgrupperna har jag valt för att spegla hur en förändrad syn på kvinnor och alkohol från en generation till nästa framträder i kvinnors egna berättelser. Samtidigt vill jag visa vad som är beständigt och inte har påverkats, med andra ord innebörden av att vara kvinna och dricka alkohol oavsett åldersskillnad.

För att underlätta jämförelsen mellan generationerna har jag strukturerat presentationen av berättelserna efter de komponenter som enligt litteraturvetaren Kenneth Burke¹⁸ ingår i en berättelses dramatiska uppbyggnad. Dessa är scen, det vill säga när och var en händelse äger rum, vad som händer, vem som gör något, med hjälp av vad och i vilken avsikt.

Enligt Burke avgörs en berättelses dramatiska uppbyggnad av vilka bakomliggande orsaksförklaringar till händelserna som ges en dominerande plats. När scenen är dominerande för handlingarna visar berättelsen huvudpersonens oförmåga att handla på annat sätt. När agenten dominerar visas huvudpersonens samspel med scenen och huvudpersonens möjligheter att göra självständiga val ges en mer framträdande plats. När hjälpmedlet ges en framskjuten betydelse visas huvudpersonens förmåga att använda sig av detta hjälpmedel. Ett exempel på hur scenen kan beskrivas som avgörande för handlingarna är Albert Engströms valaffisch från 1922 inför förbudsomröstningen. Texten lyder ”Kräftor kräva dessa drycker!” med tillägget ”Du måste avstå från kräftor om du icke röstar nej den 27 Augusti.” Innebörden är att sceneriet förutsätter drickandet av vissa drycker. Den person som tar en sup i Engströms sceneri kan dessutom sägas ha stöd av medagenter, här i form av kräftor. Exempel på hur en agent självständigt bestämmer sina handlingar och vanor kan hämtas från ett citat som tillskrivs modeskaparen Coco Chanel: ”Jag dricker bara champagne vid två tillfällen, när jag är förälskad och när jag inte är det.” Ett exempel på betoning av medlet är ett uttalande av Winston Churchill: ”Alkohol har, trots många försök, aldrig botat någon förkylning – men det har aldrig någon läkare heller.” När således någon komponent i berättelsen ges en mer framskjuten plats får det logiska konsekvenser för de övriga delarna. Presentationen som följer nedan är uppdelad efter de två generationerna: *Kvinnor i 80-årsåldern* och *Kvinnor i 60-årsåldern*. För varje ålderskategori återfinns under rubriker som anger vilken komponent i berättelsen som intar en framträdande roll. Rubrikerna *Scen och medagenter* samt *Scen och motagenten alkohol* anger att här

återfinns de berättelser där scenen intar en dominerande roll som orsaksförklaring till drickandet. Under rubrikerna *Berättarjaget väljer* och *Berättarjaget vänder sig* samt *Alkoholen som berättarjagets hjälpmedel* återfinns de berättelser där huvudpersonens eget val eller vana är det som förklarar det drickande som beskrivs.¹⁹

KVINNOR I 80-ÅRSÅLDERN

Det dominerande motivet för att dricka alkohol som framträder i de äldsta kvinnornas berättelser är att de knappast har något annat val. Det är i första hand scenen och andra medagents vilja som gör att berättarjagen dricker. Berättelseslogiken är sådan att det i den särskilda situationen framstår som oundvikligt eller bättre att dricka än att låta bli. Endast i någon enstaka berättelse är det berättarjagets uttryckliga vilja och etablerade vana tillsammans med andra agents medverkan som är avgörande. I ytterligare några andra ligger däremot betoningen vid alkoholen som ett medicinskt hjälpmedel berättarjaget använder sig av.

Scen och medagenter

I de berättelser som poängterar den särskilda situationens tvingande omständigheter som orsak beskrivs ett drickande som är ofrivilligt eller ett undantag från en nykter princip. En av berättelserna visar hur de sceniska förutsättningarna tillsammans med andra agents vilja skapar en undantagssituation, här för att vid detta särskilda tillfälle servera konjak.

Text 1:

Sprit bjuder jag inte på. Med ett undantag! 2007 i juli kom mina släktingar från Seattle på besök för att hedra min bror som dog i mars, med en minnesstund i vår hemkyrka.

I kyrkan hade ovanligt många hörsammat inbjudan. Kvällen före samlades vi närmast anhöriga (22 st) i en gammal stuga. Efter maten bjöd jag på kaffe och kakor och till det hade jag köpt Martell konjak och hjortronlikör som serverades framför brasan i små plastglas. Det var ett stort tillfälle för min brors barn. De talade om att det skulle vara konjak vid särskilda tillfällen. Och detta besök och samvaro var verkligen ett särskilt tillfälle som min bror hade uppskattat.

[KU20139 född 1926]²⁰

Den spänning berättelsen förhåller sig till är skillnaden mellan den inledande utsagan, regeln att aldrig bjuda på sprit och redovisningen av undantagstillfället. Att det rör sig om ett särskilt och stort tillfälle markeras genom flera upprepningar. Berättelsens poäng är att det finns extraordinära situationer som legitimerar undantag från den normgivande regeln. Till den särskilda situationen hör också att önskemålet om konjak kom från medagenterna, den avlidne broderns barn, vilket berättaren markerar med upprepningar. Tillsammans rättfärdigar detta huvudpersonens avsteg från regeln att aldrig bjuda på sprit.

Scen och motagenten alkohol

Nedan ges ett exempel på ännu en berättelse som visar scenens och andra agenter påverkan, inkluderat alkoholens roll som agent. Skribenten nedan understryker att alla drack och att hon därför inte vågade säga nej till den sup som bjöds.

Text 2:

[S]kall sanningen fram så har jag varit berusad två gånger. Det var inte alls roligt. Min blivande man och jag var bjudna på kalas till hans släktingar. Jag hade nyss varit sjuk i halsfluss och inte kunnat äta ordentligt

sista tiden. När vi kommit in och hälsat, kom någon med en bricka med fyllda supglas. Alla, män som kvinnor, tog sitt glas och drack. Jag vågade inte väcka uppseende med att säga ”nej tack” utan gjorde som de andra. Jag blev fruktansvärt yr där jag stod parkerad upp efter en vägg. Vid motsatta sidan av rummet fanns en soffa, men där satt flera personer. Till sist reste sig en av dem och gick därifrån. Jag tog sats och styrde rakt till den tomma platsen där jag satt kvar tills yrseln försvann.

[KU20152 född 1918]

I berättelsen kommer två normsystem i konflikt med varandra. Det som säger att kvinnor inte skall dricka alkohol och det som tycks vara normen vid detta tillfälle. Hon törs inte svika stundens förväntningar genom att tacka nej till det fyllda glaset. Inledningsvis anges några betydelsefulla förutsättningar för vad som sedan följer. Dels har huvudpersonen nyligen varit sjuk och inte kunnat äta och dels är hon på främmande mark hos sin blivande mans släktingar, vilket kan förmodas begränsa hennes självständighet. De händelser som sedan äger rum sker i ett samspel mellan sceneriet, berättarjagets egenskaper och effekten av den alkohol hon dricker. I berättelsens mest dramatiska skede, när ”alla tog sitt glas och drack”, markerar skribenten den yttre press hennes berättarjag är utsatt för genom att påpeka att ”alla” inkluderar även kvinnor, vilket ökar förståelsen för hennes svårighet att tacka nej. Under rådande omständigheter förmodade hon inte göra annat och hon kan därför ursäktas för att hon drack. Dramat når sin kulmen när alkoholen som ännu en motagent för en stund försätter henne i ett tillstånd hon inte kan kontrollera. Till slut lyckas hon emellertid genom en kraftanstängning hantera situationen och ta tillbaka kommandot över sig själv som alkoholen för en stund hade tagit över.

Berättarjaget väljer

En annan berättelse beskriver också ett undantagstillfälle. Det är ett särskilt tillfälle som skall firas men här är berättarjaget drivande genom sin uttalade viljetrytning. Bland de äldsta kvinnorna är det endast i denna berättelse händelserna är uttalat motiverade av berättarjagets egen önskan att dricka.

Text 3:

Nu har jag sedan nå'n tid tillbaka drabbats av en så eländig reumatism och tar medicin som man ej får ta tillsammans med alkohol, så det är verkligen helnykteristen Stina som skriver här. I alla fall så skulle jag till Nice i Frankrike till min familj och fira julen 2007 tillsammans med dem. Frågade min läkare om jag kunde göra ett litet uppehåll med pillerna. ”Vill ju gärna smaka litet Bourgogne och Bordeaux där nere” sa' jag! Det fick jag sa' han. Och det var ju både gott och trevligt med ett litet glas vin tillsammans med kära familjen. Och nu är jag hemma igen i min nyktra boning med reumatikerpillers som blivit min starkvara på äldre dar.

[KU20178 född 1926]

Berättelsens inledning och avslutning framhåller normaltillståndet, som är helnykterheten. Inom ramen för detta utspelar sig undantaget, som består av hennes önskan att dricka vin när hon är i Frankrike. Denna centrala del av berättelsen är markerad genom att återges i direkt citat. Önskemålet, att göra ett uppehåll med medicinen för att dricka vin, sanktioneras av medagenten läkaren. Undantaget från nykterheten blir därmed rättfärdigat. I berättelsens upplösning, innan vi i den avslutande meningen förs tillbaka till nutid, beskriver författaren det lyckosamma resultatet av det tillfälliga undantaget. Berättelsen visar förutsättningar som behöver vara uppfyllda för att en

kvinnas i 80-årsåldern skall kunna försvara att hon gör avsteg från en nykter norm. Efter godkännande av en läkare kan det röra sig om ett litet glas gott vin som intas under trevliga former tillsammans med en kär familj. Under dessa förutsättningar handlade hon rätt.

Berättarjaget vänjer sig

Flera av de äldsta skribenternas berättelser kännetecknas av betoningen av berättarjagets observationsförmåga, hur hon identifierar alkoholens påverkan eller avslöjar den genom dess smak. Det är berättelser som beskriver hög grad av självkontroll. De visar också ett drickande som är ofrivilligt eller sker motvilligt och åtminstone aldrig på eget initiativ. Dessa omständigheter fungerar som ursäkter tillsammans med att händelserna beskrivs som undantag från en återhållsam norm, som i exemplet nedan.

Text 4:

Efter det jag bildat familj, då var jag 25 år, var det första gången jag smakade starksprit. Det var första gången i eget hem och föräldrar, farföräldrar samt syskon skulle fira julen hos oss. Då serverades snaps till sillen och lutfisken och även en glögg som svärfar gjort. Jag tyckte att snapsen var alldeles för stark. Överhuvudtaget var det sparsamt med alkohol i vårt hem. Pengarna gick åt till att hålla hushållet kreditfritt. När jag började arbeta utanför hemmet blev jag en gång inbjuden till en middag pga ett uppdrag jag utfört inom avdelningen. Då serverades rödvin till maten, det var första gången jag smakade något sådant. Jag tyckte inte det var någon höjdare precis. Då var jag nog 40 år. I den åldersgrupp jag befann mig var detta ovanligt. Men tiden går och tiderna förändras, även vi människor. Det började bli alltmer vanligt med rödvin till maten, i stället för pilsner

och vatten. Detta gjorde att man vande sig vid smaken. Det var bättre än starkspriten tyckte jag. Nu tycker jag att det är gott med ett glas vin vid någon festlighet.

[KU20201 kv f 1918]

Den kronologiska berättelsen om alkoholvanornas förändring under årens lopp binds samman som en utvecklingsberättelse av huvudpersonens förmåga att urskilja, känna igen och förstå sig på alkoholens smak vid två olika tillfällen. Det som först upplevs som obehagligt blir en vana i takt med att seder och umgänge förändras. Samtidigt uppenbarar den i blyxtbelysning några decenniers omfattande samhällsförändringar och förändringar av människors vardagsliv. Förutom ökat ekonomiskt västånd och kvinnors inträde på arbetsmarknaden visar berättelsen också hur alkohol fram till 1950-talets mitt i stort sett var liktydigt med sprit och att den var relativt sett dyr. Vin var ännu något ovanligt. Likaså framträder dåtidens förhärskande skötsamhetsmoral, uttryckt i vikten av att vara skuldfri och den för kvinnor vanliga sena alkoholdebuten. Värt att lägga märke till är också att alkoholen i båda fallen är något som serveras henne, något hon passivt tar emot och som så småningom blir en vana. Avslutningsvis uppenbarar berättelsen den successiva övergången in i andra vanor, där skötsamheten visas på det numera vanliga sättet: ett måttligt vindrickande för att det är gott och för att markera ett festligt tillfälle.

Alkoholen som berättarjagets hjälpmedel

Flera andra berättelser av de äldsta kvinnorna visar alkoholens påtagliga effekt på det sättet att alkoholen försätter huvudpersonens kropp i ett tillstånd hon inte kan kontrollera. Dessa berättelser är dramatiskt presenterade och ofta är avsikten med att dricka medicinsk, för att bota en

fysisk krämpa, vilket också sker. Här finns läkare eller medicinskt kunniga med, som ger huvudpersonerna sitt godkännande att dricka. Det är berättelser som ramas in som undantag från ett nyktert normal-tillstånd. Nedan fortsätter den berättelse som påbörjades ovan (text 1) där samma kvinna berättar om det andra tillfället i livet då hon var berusad.

Text 5:

Den andra gången var hemma när vi skördade havre. Det började lida mot kväll och min man sa att ”nu kan väl du gå hem och ta hand om djuren och kvällsmjölkningen.” När jag trött och svett och törstig kom hem får jag se en mugg med saft som står kvar på bordet. Jag sätter den direkt till munnen och dricker men känner hur det sticker till i halsen. Det var en geting som legat i den mörka blåbärssaften och simmat. Jag blev ju rädd och gurglade mig med vademecum och så ringde jag en läkare. Jo, jag borde nog komma strax. Det var ju inte så lätt, korna skulle ju hämtas och mjölkas och min man var borta på åkrarna. Jag frågade då läkaren om jag kanske kunde ta lite brännvin, ja, jo, det kunde jag väl, men svullnar det bör jag komma direkt. Jag tar mig en redig sup och går sedan till ladugården. Ja, går och går, svävar är väl rätta ordet. Fastän det är länge sedan känner jag precis hur det var. Både fylleriet och getingsticket gav med sig under natten och sedan har jag hållit mig nykter.

[KU20152 född 1918]

Händelsernas dramatik förstärks av den närvarokänsla som skapas genom att de två männen återges citerade, maken i direkt citat och den rådfrågade läkaren i indirekt citat. I berättelsens avslutning känner sig även skribenten förflyttad till precis hur det kändes då. Det som gör

den rediga supen försvarbar är den dramatiska undantagssituationen. Supen tas i ett nödläge när vanliga regler upphör att gälla. Det alkoholen gör – får henne att sväva – är något hon inte kan styra. Eftersom hennes avsikt med att dricka var legitim, till och med godkänd av läkare kan supen rättfärdigas med hänsyn till de exceptionella omständigheterna. När alkoholen dessutom verkade lindra kan hon inte klandras, särskilt inte efter tilläggsinformationen att hon sedan dess har hållit sig nykter.

För de kvinnor som vid 1960-talets mitt var unga och som debuterade med alkohol under en alkoholliberal tid ser erfarenheterna annorlunda ut än vad vi hittills har tagit del av.

KVINNOR I 60-ÅRSÅLDERN

En påtaglig förändring i berättelserna från de 60-åriga kvinnorna är att scenen, de yttre omständigheterna, endast hos ett fåtal beskrivs som avgörande för att dricka alkohol. I stället är det vanligtvis berättarjagets eget val som beskrivs som bakomliggande orsak till drickandet berättelserna visar. Samtidigt är det påtagligt att de situationer där alkohol finns med som en integrerad del av sammanhanget har blivit fler i 60-åriga kvinnornas berättelser jämfört med den föregående generationens men utan att drickandet beskrivs som motvilligt eller påtvingat. Att dricka alkohol hör till utlandsresorna, semestern eller studentlivet och det sker utan särskild anledning. Trots dessa skillnader presenteras berättelserna ofta på samma sätt som 80-åringarnas genom att ramas in som engångshändelser som utgör undantag från ett mer ordentligt normaltillstånd.

Scen och medagenter

I en av de få berättelser som beskriver scenen och andra agenter som avgörande för

att hon dricker berättar en av kvinnorna, som en syndabekännelse, om samtliga de tre tillfällen i sitt liv då hon har varit berusad, varav det sista återges nedan.

Text 6:

Jag hade varit på bio med en kompis och tagit ett glas cider efteråt. På Götgatan frågade ett par killar på besök i stan efter Malmen, och eftersom jag skulle åt det hållet erbjöd jag mig att visa dem. De ville att jag skulle följa med in och bjöd på ett glas vin, vi satt och pratade och det var riktigt trevligt. När jag gick därifrån tyckte jag det var underligt att jag hade så svårt att gå. Jag kände mig jättekonstig och stöp i säng. Först nästa dag, när jag mätte rejält dåligt, insåg jag att jag hade druckit betydligt mer än ett glas. Jag är säker på att det var i all välmening från killarnas sida, men mitt glas hade förmodligen fyllts på ett antal gånger utan att jag märkt det. Detta var den sista gången!
[KU2017I född 1947]

De första inledande raderna beskriver ett normaltillstånd som i sig är värt intresse eftersom det uppenbarar hur gränserna för vad som beskrivs som något ordinarie radikalt har förflyttats bara mellan två generationer. Berättelserna från de kvinnor som är födda ett par decennier tidigare är formade av moraliska värderingar som knappast tillät en ensam kvinna som ville framstå som hedervärd, att ge sig in i kontakter med okända män och sedan följa med dem på krogen. Det innebär inte att sådant inte förekom, bara att det inte förekommer bland de kvinnor som har besvarat skrivruppet ”Alkoholen i mitt liv”. Dramatiken i texten ovan börjar egentligen först när berättarjaget skall gå ifrån restaurangen och upptäcker att hon har svårt att gå. Dessförinnan är allt i sin ordning. Berättelsens huvudperson presenteras som om hon saknade egen vilja och valmöjligheter. Det är andra som gör

något med henne, killarna hon träffar som fyller på hennes glas och alkoholen, som gör att hon får svårt att gå utan att förstå varför. Beskrivningen av henne som utsatt för andras vilja utgör också en ursäkt för att hon blev berusad. Hon är oskyldig eftersom hon oavsiktligt hade druckit för mycket vin. Hon kan inte lastas för något hon inte visste om och som låg utanför hennes möjlighet att kontrollera. I berättelsens avslutning, dagen därpå, förstår hon sammanhanget. Berättaren ursäktar här även de killar hon träffade genom att försäkra att de menade väl, som om hon svarade på en underförstådd fråga om vilka avsikter de skulle kunna tänkas ha haft. Berättelsen visar att normöverskridande är en riskabel sak för en kvinna. Hennes respektabilitet står på spel. Konventionell moral uppmanar en kvinna att vara reserverad, till och med misstänksam mot främmande män, särskilt om hon bjuds på alkohol. Frånvaron av svar på den implicita frågan om varför hon inte var mer på sin vakt är en utmaning för den konventionella moralen. Till slut lugnas emellertid läsarna genom att berättaren återför oss till det ickeberusade normaltillståndet, som också är ett löfte för framtiden.

Scen och motagenten alkohol

Några andra berättelser handlar även de om alkoholens fysiska effekt på kroppen. Nedan har huvudpersonen fått i sig något starkare än hon visste.

Text 7:

När det gäller hur jag mår av alkohol, så har jag nästan aldrig blivit dålig. Jag känner min begränsning ganska bra och slutar i tid. Detta är aldrig aktuellt hemma då jag bara tar ett par glas av svagt vin, utom möjligen på någon fest. En gång blev jag dålig och jag vet fortfarande, efter ca 15 år inte vad det var som gjorde mig dålig. Jag tror

jag fick något starkare än jag visste om. Vi hade logdans hos grannen och jag drack inte mer än jag brukar, men plötsligt kände jag mig dålig och gick hem, men kom inte hela vägen hem utan stannade vid vår Friggebod och blev sittande på trappan och kräcktes. Jag satt ganska länge innan jag kunde ta mig in och då snurrade hela världen. Jag hade inte druckit mer än det jag själv visste om, så något skumt med det var det och jag skall försöka glömma bort den händelsen, för den var pinsam.

[KU20182 född 1944]

Berättelsen liknar den ovan (text 6) genom att berättarjaget också här beskrivs som oskyldig till berusningen beroende på omständigheter hon inte kunde rå över. Skillnaden är den inledande betoningen av den kontroll hon under normala omständigheter har över alkoholen, som ställs i kontrast till kontrollförlusten. Inledningsvis får vi veta hur det brukar och bör vara enligt idealet: ett berättarjag som nästan aldrig blivit dålig av alkohol, som känner sin begränsning, som slutar i tid och som sällan dricker mer än två glas svagt vin. Berättelsens dramatik handlar om avvikelserna från detta kontrollerade ideal. Normalt sett skulle det inte ha hänt och huvudpersonen är oskyldig till det inträffade. Hon hade fått i sig något skumt och starkare än hon kunde veta, något som tar kommandot över henne. Berättarjaget blir i berättelsen ursäktad på flera sätt för det inträffade, dels är händelsen ett undantag, dels hade hon ingen möjlighet att kontrollera alkoholstyrkan i det hon drack och dels visar hon att hon förstår att händelsen är pinsam och något hon således bör skämmas över.

Berättarjaget väljer

Också berättelsen nedan ramar in av ett normaltillstånd, som inleder och avslutar beskrivningen av händelserna med att

visa vad som är ett rätt och riktigt förhållningssätt till alkohol. Däremellan återfinns berättelsens drama, som ett tillfälligt undantag.

Text 8:

Under åren mellan 19 och 26 fick jag fyra barn, och det var inte ofta jag drack något. Men på någon fest hände det förstås. En gång var en tant barnvakt för mina två första barn, medan jag gick på fest i ett annat hus hos vänner. Jag drack en del och blev lite berusad. Men jag skämdes djupt när jag kom hem och såg mina små barn ligga där och sova. Skammen var djup, ska jag säga, och händelsen blev mig en viktig milstolpe i mitt förhållande till alkohol. Jag lovade mig själv att mina barn aldrig skulle behöva få se mig full.

[KU20143 född 1950]

Dramatiken i berättelsen består av ett undantag från den starka norm som dikterar att en mor inte får vara berusad i närvaro av sina barn. Skribenten bekänner sin synd och sitt brott mot denna norm och lovar att det aldrig skall hända igen. Även här märks en skillnad i förhållande till en tidigare generations berättare. De kvinnor som är några decennier äldre visar i sina berättelser att normbrottet består i att kvinnor överhuvudtaget drack, om de var mödrar eller inte är ingenting som poängteras särskilt. I och med att det blir socialt acceptabelt för kvinnor att dricka måttliga mängder förflyttas i stället alkoholtabus till att inte vara berusad och särskilt inte inför de egna barnen.

Berättarjaget vänjer sig

I en berättelse som också visar hur berättarjaget självständigt väljer att dricka beskrivs hur hon kommer i kontakt med andra vanor som hon successivt tillägnar sig och hur dessa nya vanor legitimeras.

Text 9:

Sherry upptäckte jag en sommar – 88, kanske – när jag reste i England. Det var på ett oerhört trevligt bed & breakfast där jag blev riktigt god vän med värdinnan – vi satt och tittade i hennes fotoalbum på kvällarna och drack sherry. Det var jättegott och kändes litet förfinat och förnämt. Det dröjde nog ett tag innan jag började dricka sherry varje kväll, men det blev en vana att alltid ha en flaska hemma. I 40-årsåldern började jag alltså gå tämligen regelbundet på Systemet! Jag har vetat ett tag att dagligt intag av små mängder alkohol kan vara bra för att förebygga hjärt- och kärlsjukdomar. För några år sedan läste jag även att det finns forskning som tyder på att det kan förebygga Alzheimer. Så nu är denna förebyggande medicinering en fast inrotad vana. Det är ju trevligt när något så gott också är nyttigt! Det är en trevlig liten kvällsritual och det känns fortfarande förfinat. Systemets billigaste halvtorra brukar jag köpa.

[KU20171 född 1947]

Även om denna berättelse i första anblicken kan se ut som om den helt bejakar en trevlig vana innehåller den försvar av en avvikelse från en nykter norm. Med ett utropstecken visar berättaren att det är något att lägga märke till att hon var i 40-årsåldern när hon blev regelbunden kund på Systembolaget. Hon har således många år av vuxenliv bakom sig och har nått mogen ålder innan hon tar detta steg, som därför alltså inte borde betraktas som moraliskt tveksamt. Det som rättfärdigar alkoholvanan är känslan av förfining och den alternativa nytta som den förebyggande medicineringen medför.

Alkoholen som berättarjagets hjälpmedel

Som i berättelsen ovan (text 9) visar några berättelser av den yngre generationens kvinnor alkoholen i termer av berättar-

jagens instrumentella hjälpmedel. Det vanliga är att berättarjagen använder alkohol för att påverka känslor och sinnestillstånd, till exempel för att döva kärlekssorg. Nedan, däremot, vågar berättarjaget med alkoholen hjälp tacka ja till att dansa och ha roligt.

Text 10:

Under min studietid drack jag inte alkohol över huvud taget. När jag kom ut i arbetslivet mötte jag något för mig helt nytt; fester där alkohol var ett viktigt inslag. Jag hade bara arbetat några månader på mitt första jobb när jag deltog i en facklig grundkurs. Det bjöds på middag med snaps, det var middag med dans och sedan vickning med snaps. På den kursen mötte jag min blivande man, och det hade jag kanske inte gjort om jag inte hade druckit alkohol. Tack vare den vågade jag tacka ja när jag blev uppbjuden till dans, och jag vågade ha roligt.

[KU20216 född 1944]

Efter den inledande beskrivningen av den ditintills nyktra tillvaron följer en dramatisk vändpunkt när huvudpersonen kommer ut i arbetslivet och i och med det på fester där alkohol har stor betydelse. Berättelsens spänning är uppbyggd kring den förvandling huvudpersonen genomgår med alkoholen som hjälpmedel. I avslutningen visas den slutliga övergången från ett tillstånd till ett annat. Berättelsen visar också hur kvinnors frihetsgrader i relation till alkohol successivt har utvidgats. Till de socialt acceptabla sätten för kvinnor att förhålla sig till alkohol kan även inkluderas att våga ha roligt och underlätta flirtande. Den frihet som beskrivs är emellertid en frihet med restriktioner. Berättelsen tar sin utgångspunkt i nykterheten och flirten leder till äktenskap. Berättarjagets drickande presenteras därför som rättfärdigat. Drickandet innehöll en alternativ nytta som gör det försvarbart.

GAMLA MÖNSTER MED
NYA INSLAG I ÄLDRE
KVINNORS BERÄTTELSE

De 25 berättelserna skrivna av 80-åriga och 60-åriga kvinnor visar vad som är möjligt för äldre kvinnor att skriva om till Nordiska museets arkiv. Trots denna begränsning illustrerar berättelserna hur kvinnors förhållande till alkohol förändrades snabbt under kort tid. Åldersskillnaden mellan den äldsta meddelaren och den yngsta är inte större än en generation. Utifrån dessa berättelser är det rimligt att tala om formativa år, att ungdomsårens erfarenheter och det då rådande kulturella sammanhanget bidrar till att forma ett förhållningssätt som återspeglas många år senare.²¹ Den historiskt restriktiva synen på att kvinnor överhuvudtaget drack alkohol återfinns i de äldsta kvinnornas berättelser. Likaså har 1960-talets alkoholliberalisering gjort avtryck i berättelserna hos de yngre, trots att de nu har nått pensionsåldern. Förändringen framträder genom berättelsernas utökade repertoar av dryckessituationer, genom vilka avsikter som är möjliga att ange för att dricka och genom hur alkoholen används som berättarjagets hjälpmedel, från medicin till sinnespåverkan. Med skribenternas sjunkande ålder förändras också det normal-tillstånd som inramar berättelserna, från nykterhet till kontrollerad måttlighet.

Berättelserna från de 80-åriga kvinnorna har en gemensam logik genom att de beskriver dryckessituationerna som undantagstillfällen från en nykter eller mycket återhållsam regel, detta oavsett om berättelsen utspelar sig många år tillbaka i tiden eller härrör sig från senare tid. I linje med denna berättelselogik presenteras orsaken till drickandet som beroende av de särskilda sceniska omständigheterna och olika medagenter. Endast i en berättelse av de 80-åriga kvinnorna är det ett uttryckligt eget önskemål att

dricka. Medagenterna är släktingar eller läkare som antingen är pådrivande eller ger sitt godkännande för att dricka i de särskilda undantagsfallen. Till denna logik hör också ett synliggörande av en explicit avsikt med att dricka. Berättelserna visar vilka villkor som behöver vara uppfyllda för att dryckessituationerna skall betraktas som legitima. Ett sådant villkor är att drickandet skall ha en anledning. En legitim anledning är för att fira ett särskilt tillfälle eller för att markera en högtid. En annan legitim anledning är ett medicinskt användande av alkohol. I övrigt är det drickande som beskrivs ofrivilligt. Själva drickandet ges således en särskild förklaring som samtidigt antingen är en ursäkt för det eller rättfärdigar det när ett legitimt skäl har angetts. De ursäktande förklaringarna och rättfärdigandena tillsammans med tydliggörandet av en särskild avsikt innehåller en sensmoral, ett moraliskt påbud med innebörden: ”Du skall inte dricka!” Berättelserna redovisar undantagen från denna regel. Att särskilda anledningar finns gör att berättarna inte presenterar drickandet som oreflekterade handlingar. Det som visas är därmed inget vardagligt och ”naturligt” drickande eftersom drickandet varje gång har ett särskilt skäl. Utmärkande för de äldsta kvinnornas berättelser är också att flera av dem betonar berättarjagens förmåga att i tid upptäcka att de ovetandes druckit alkohol eller att identifiera smaken av olika sorters alkohol. På det sättet presenterar de äldsta skribenterna sina berättarjag som medvetna, ansvarsfulla och viljeinriktade i samspel med de sceniska förutsättningarna. Tillfälliga omständigheter försätter dem emellertid i situationer som skulle ha kunnat tolkas annorlunda om de inte hade beledsagats av neutraliserande redovisningar.

Berättelserna från de 60-åriga kvinnorna visar en större dryckesvana avse-

ende både mängd och olika dryckessituationer. I berättelserna framträder en stegvis förskjutning av de moraliska normer som anger vad som är acceptabla dryckesvanor för en kvinna. Den nästan helt nyktra inramningen finns inte längre med och alternativet att avstå saknas. Samtidigt som friheten att dricka har ökat är det färre som betonar scenens tvingande omständigheter som orsak och ursäkt för när det blir för mycket. I stället visas berättarjag som själva väljer att dricka. När huvudpersonerna i högre grad presenteras som ansvariga för sina handlingar blir de i högre grad skyldiga till dem. Till en sådan berättelselogik hör syndabekännelse och fullständig avbön. Berättelserna från 60-åringarna visar hur skribenterna emellanåt placerar en tung skuldbörda på de drickande huvudpersonerna för hur de hanterar alkoholen och för vad en ökad vana kan föra med sig. Den större alkoholvanan märks också genom att berättelser om överraskningseffekter av alkoholens smak och påverkan av mindre mängder alkohol inte finns bland 60-åringarna som det gör bland flera av 80-åringarna. Trots att fler situationer beskrivs där kvinnors drickande presenteras som socialt acceptabelt och att alkohol blir ett allt vanligare inslag i livet både till vardag och till fest är 60-åringarnas berättelser också de formade av ett återhållsamt ideal. Det är huvudpersonernas avvikelser från detta ideal som manar fram skribenternas ursäktande förklaringar eller försvar i form av rättfärdiganden. Berättelserna handlar om situationer där drickande är förväntat, dock inte till berusning. Den sensmoral som förmedlas genom berättelserna är: ”Du skall inte bli berusad!” För detta normbrott uppvisar de 60-åriga kvinnorna samma underförstådda skyldighet att lämna godtagbara förklaringar som de 80-åriga kvinnorna gör för att de överhuvudtaget har druckit.

Gemensamt för berättelserna från båda generationerna är att kvinnorna reflekterar över sig själva och sina handlingar utifrån en moralisk måttstock som anger olika grad av avvikelser från det acceptabla beteendet för en kvinna. Detta är något som berättarna genomgående förhåller sig till genom att på olika sätt försvara, fördöma, ursäkta eller rättfärdiga sina berättarjag. De kan göra detta genom att peka på att det drickande de berättar om var ett undantag från en regel, något som oförskyllt hände dem, något de aldrig kommer att göra om eller att drickandet kan rättfärdigas beroende på någon särskild omständighet. Det oförändrade mönstret är nödvändigheten att redovisa förmildrande omständigheter,

ursäkter eller rättfärdiganden. Genom de förmildrande omständigheter som kvinnorna presenterar för sina berättarjag avsteg från normen förhandlar de om vilka villkor som skall behöva vara uppfyllda för att det moraliska påbudet tillfälligt skall kunna sättas inom parentes. Möjligtvis skulle man kunna säga att de 60-åriga kvinnorna är utsatta för ett mer motsägelserfullt och svårtolkat budskap än 80-åringarna. Den balansgång deras berättelser visar mellan ett godkänt och icke godkänt drickande är inte helt okomplicerad. Som moralisk föreskrift för det rätta livet är förbudet mot berusning vanskligare att tillämpa än den moralregel som anger konsekvent nykterhet.

FOTNOTER

1. Bruun (1985).
2. Leifman (2003).
3. Wilsnack & Wilsnack (1997).
4. Laanemets & Kristiansen (2008).
5. Abrahamson & Heimdahl (2010).
6. Hradilova-Selin (2004).
7. Se t ex Linderborg (2011).
8. Härkönen & Mäkelä (2010; 2011).
9. Abrahamson (2009).
10. Denzin (1989).
11. Giddens (1992).
12. Projektet beviljades Vin & Sprithistoriska Museets (numera Spritmuseum) stipendium för forskning om alkoholkultur 2007 och projektbidrag från FAS (Forskningsrådet för arbetsliv och samhälle) dnr 2009:1688. Därutöver har projektet finansierats av FAS Centre of Excellence-anslag till SoRAD (Centrum för socialvetenskaplig alkohol- och drogforskning), Stockholms universitet. Se Abrahamson (2009) för en beskrivning av metoderna för materialinsamlingen.
13. Se Nordiska museets arkiv om frågelistor och skrivareupprop på www.nordiskamuseet.se.
14. Riessman (1993).
15. Se Abrahamson (2004) om hur unga människor förmedlar moraliska värderingar till varandra i berättelser om alkohol.
16. Buttny (1993).
17. Föreliggande artikel är delvis baserad på Abrahamson (2012).
18. Burke (1969).
19. Termen ’berättarjag’ används i artikeln synonymt med huvudperson och är det ’jag’ som figurerar i berättelsen. Berättaren däremot är densamma som skribenten, det vill säga författaren, som har hållit i pennan.
20. Nordiska museets accessionsnummer för ”Alkoholen i mitt liv.” De texter som återges är i original. Utropstecken, citationsstecken, understrykningar med mera är således författarnas egna. Uppgifter som personnamn, ortsnamn och annat som skulle kunna röja skribenternas identitet har dock ändrats.
21. Mannheim [1952] (1997).

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

- Abrahamson, M. (2004) "When I drank too much" – young people in their 20:s tell their stories. *Nordisk alkohol- & narkotikatidskrift* 21 (English supplement): 63–78.
- Abrahamson, M. (2009) Äldres värderingar och ideal i skrivarpuppet "Alkoholen i mitt liv". *Nordisk alkohol- och narkotikatidskrift* 26(5): 439–461.
- Abrahamson, M. (2012) Moral norms in older Swedish women's drinking narratives. Enduring patterns and successively new features. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs* 29(4): 371–396.
- Abrahamson, M. & Heimdahl, K. (2010) Gendered discourse in Swedish national alcohol policy action plans 1965–2007. Invisible men and problematic women. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs* 27(1): 63–85.
- Bruun, K.: Kön och klass i Bruun, K. & Frånberg, P. (red.) *Den svenska supen – en historia om brännvin, Bratt och byråkrati*. Prisma. Stockholm 1985.
- Burke, K. [1945] (1969) *A Grammar of Motives*. Berkeley: University of California Press.
- Buttny, R. (1993) *Social Accountability in Communication*. London, Newbury Park, New Delhi: Sage Publications.
- Denzin, N. (1989) *Interpretive Biography*. Qualitative Research Methods Vol 17. Newbury Park, London, New Delhi: Sage Publications.
- Giddens, A. (1992) *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. Cambridge: Polity Press.
- Hradilova Selin, K. (2004) Alkoholrelaterade problem i olika befolkningsgrupper. I Hradilova Selin, K. (red) *Svenska dryckesvanor och deras konsekvenser i början av det nya millenniet*. Forskningsrapport 20, Centrum för socialvetenskaplig alkohol- och drogforskning (SoRAD), Stockholms universitet.
- Härkönen, T. J. & Mäkelä, P. (2010) Changes in the norms guiding alcohol use in the Finnish general population over the past 40 years. *Addiction Research and Theory* 18(4): 392–408.
- Härkönen, T. J. & Mäkelä, P. (2011) Age, period and cohort analysis of light and binge drinking in Finland, 1968–2008. *Alcohol and Alcoholism* 46(3): 349–356.
- Laanemets, L. & Kristiansen, A. (2008) *Kön och behandling inom tvångsvård. En studie av hur vården organiseras med avseende på genus*. Stockholm: Statens institutionsstyrelse (SiS). Forskningsrapport nr 1 2008.
- Leifman, H. (2003) Vilka dricker mer alkohol i Sverige? En studie av konsumtionstrender bland män och kvinnor i olika åldersgrupper under perioden 1990 till 2002. *Nordisk alkohol- och narkotikatidskrift* 20 (2–3): 159–180.
- Linderborg, Å. Mysfyllot – ett unket varumärke. www.aftonbladet.se 2011-02-28.
- Riessman, C. K. (1993) *Narrative Analysis*. Qualitative Research Methods Volume 30. Newbury Park, London, New Delhi: Sage Publications.
- Wilsnack, R-W. & Wilsnack, S-C. (1997) Introduction. I Wilsnack, R-W. & Wilsnack S-C. (red) *Gender and alcohol – individual and social perspectives* (pp. 1–18). New Jersey: New Brunswick.